

СІНТАКСІЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Сінтаксічныя сістэмы сучасных моў пастаянна развіваюцца, што спрыяе шырокаму функцыянаванню сінтаксічных дэрыватаў – канструкцый няпоўных, далучальных, вытворных, што дазваляе акцэнтаваць выключна актуальную інфармацыю. На сучасным этапе развіцця лінгвістыкі структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі даследуюцца дастаткова шырока. Метадалагічныя прынцыпы розных школ і напрамкаў дазваляюць вывучаць функцыянальны, структурны і тыпалагічны аспекты сінтаксічнай дэрывацыі.

Асноўным параметрам сістэматызацыі сінтаксічных дэрыватаў выступае тыпалагічная значнасць прыкмет. Падобная сістэматызацыя заснавана на базавых прынцыпах іерархіі аб'ектаў (А. У. Цымерлінг [1]); сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення (А. Я. Кібрык [2]). Аналіз ахоплівае тыпалагічную рэlevantнасць моўнай рэдукцыі, празмернасці і асімерыі. Такія тэарэтычныя і метадалагічныя прынцыпы выступаюць базавымі ў шматлікіх даследаваннях (І. І. Дзягавец [3], Н. М. Стаменаў [4], М. Энсці [5], П. Сіміч [6], Ф. Данеш [7], Р. Гржэгарчыкова [8], С. Кіціл [9]). Дасканалая тэарэтычная база і разнастайныя метадалагічныя прынцыпы і прыёмы тыпалагічнага мовазнаўства спрыяюць пашырэнню даследаванняў, што выяўляюць спецыфіку розных сінтаксічных катэгорый або канструкцый ці мадыфікацый. Гэтыя даследаванні дазваляць класіфікаваць структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў адпаведнасці з інварыянтнай мадэллю канструкцыі.

Механізмы сінтаксічнай дэрывацыі трактуюцца неадназначна ў мовазнаўстве, што ўскладняе іх упарадкаванне. Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю тэарэтычнага асэнсавання заканамернасцей сінтаксічнай дэрывацыі ў беларускай мове. Як бачна, праблематыка даследавання ў артыкуле з'яўляецца новай, сучаснай і запатрабаванай. Актуальнасць работы абумоўлена таксама адсутнасцю ў лінгвістычнай літаратуры канцэптualaнага апісання механізмаў сінтаксічнай дэрывацыі ў беларускай мове, неабходнасцю распрацоўкі кваліфікацыйных, класіфікацыйных і сістэмаўтвараючых параметраў для ўпарадкавання сінтаксічных дэрыватаў.

Мэта даследавання ў артыкуле – выяўленне дыяпазону сінтаксічных дэрыватаў у беларускай мове.

Структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі ў беларускай мове ахопліваюць розныя паводле структуры канструкцыі. Гэта перш за ўсё няпоўныя сказы з пропускам аднаго ці больш структурных кампанентаў. Узнаўляюцца прапушчаныя члены з дапамогай агульнай сітуацыі маўлення або на аснове семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў. У сітуацыйных няпоўных сказах

адсутнічае паўтор апушчанага кампанента. Напрыклад, з агульнай сітуацыі маўлення зразумела, што ў сказе *Васіль дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю. – Гэта на тваю хату, Сёмка* (А. Дудараў) апушчаны кампанент са значэннем перадачы матэрыяльнага аб'ектаў. На пропуск указваюць і сінтаксічныя сувязі паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным кампанентамі. Кампенсацыя апушчанага члена ў сказе *Васіль (стаіць, сагнуўшыся, як пытальянік) ...Прысядкі ёй трэба! З маім здароўем – «Лявоніху»!* (А. Дзялендзік) ажыццяўляецца на аснове ўзаемадзеяння кампанентаў *сагнуўшыся і «Лявоніху»*, у выніку чаго адбываецца семантычнае напаўненне незамешчанага сінтаксічнай пазіцыі.

Сінтаксічныя дэрываты ўключаюць і канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй.

У беларускай мове шырока функцыянуюць канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй, што часткова ці цалкам захоўваюць семантычную дыферэнцыяцыю. Узнаўленне сэнсу канструкцыі з сінтаксічнай рэдукцыяй ажыццяўляецца на аснове семантыка-сінтаксічных адносін паміж часткамі складанага сказа і складанага сінтаксічнага цэлага.

Дыферэнцыяцыя сэнсу рэдукаваных канструкцыі ажыццяўляецца на аснове адносін супастаўлення ў структуры складанага сказа: *Сёння ўжо сёмы дзень. Карэньчыка і Васілёнка знайшлі, а цябе як ні шукалі...* (Р. Баравікова); *Тэмпература трыццаць дзевяць і шэсць, ведаю, што яму балюча, але ніводнага стогну. Затое маці... дапакла ўсім* (А. Дзялендзік) і складанага сінтаксічнага цэлага: *Стопрацэнтная гарантыя павінна быць ва ўсім. А ў нас...* (Б. Сачанка).

Функцыянаванне сінтаксічных дэрыватаў у канструкцыях з сінтаксічнай непаўнатой і рэдукцыяй ажыццяўляецца з дапамогай структурна-сэнсавых механізмаў, якія рэгулююць зместавую абумоўленасць незамешчаных сінтаксічных пазіцый, што працяўляецца ва ўзаемадзеянні кампанентаў у структуры звышфразавога ўзроўню і шляхам разгортвання сінтаксічных пазіцый. Найбольш часта кампенсацыйная функцыя названага механізма рэалізуецца на ўзроўні поліпрэдыкацыйнай сінтаксічнай адзінкі і ў структуры звышфразавога адзінства, гэта пераважна часткі ў структуры поліпрэдыкацыйных сінтаксічных адзінак – складаназлучаных і складаназалежных, самастойных сінтаксічных адзінак у структуры звышфразавога адзінства з адносінамі: далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, далучальна-заклучальных, парцэляваных адзінак у структуры звышфразавога адзінства з сінтаксічнай сувяззю далучальна-паратаксічнай, далучальна-гіпатаксічнай, далучальна-паўпрэдыкацыйнай.

Літаратура

1. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М. : Яз. слав. культуры, 2002. – 895 с.
2. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – СПб. : Алетей, 2005. – 719 с.

3. Дяговец, И. И. Типология русских придаточных предложений нетипичного построения: синтаксические единицы с отклоняющейся структурой / И. И. Дяговец. – М. : Донецк, 2006. – 30 с.
4. Стаменов, М. Граматиката на конструкции като алтернатива за описание на отношенията между синтаксис и семантика в граматиката и в лексикона : в 3 ч. / М. Стаменов // Бълг. ез. – 2006. – № 4. – С. 81–93.
5. Functional discourse grammar – multifunctional problems and constructional solutions // Linguistics. – 2008. – Vol. 46, Iss. 4. – P. 831–859.
6. Симић, Р. Српска синтакса : у 4 књ. / Р Симић. – Београд, 2002. – 4 књ.
7. Daneš, F. Syntaktické struktury. Kultura a struktura českého jazyka / F. Daneš. – Praha, 2009. – S. 251–352.
8. Grzegorzczkova, R. Wykłady z polskiej składni. / R. Grzegorzczkova. – Warszawa : Wydaw. Nauk, 2002. – 159 s.
9. Kittil, S. A typology of tritransitives: alignment types and motivations / S. Kittil // Linguistics. – 2007. – Vol. 45, Iss. 3. – P. 453–508.

Ю. В. Чарнякевіч (Беларусь)

АДМЕТНЫЯ КАНСАНАНТНЫЯ З’ЯВЫ Ў ГАВОРКАХ БЕЛАРУСІ

Нягледзячы на значныя дасягненні айчынных дыялектолагаў, многія рэгіянальныя кансанантныя з’явы ў гаворках Беларусі не атрымалі пакуль што значнай навуковай увагі. Гэта абумоўлена ў першую чаргу тым, што спецыфічныя, рэдкія і нетыповыя з’явы ў галіне кансанантызму, якія прысутнічаюць у дыялектнай мове Беларусі, не з’яўляюцца вызначальнымі для характарыстыкі дыялектаў, груп гаворак ці дыялектных зон. Разам з тым, падобныя рэдкія кансанантныя з’явы (іх, паводле М. А. Даніловіча, можна называць рэгіянальнымі [1, с. 13]), вымагаюць неадкладнай фіксацыі, вывучэння і аналізу, таму што інтэнсіўна выціскаюцца з маўленчага ўжытку нават у жыхароў сталага веку, не кажучы ўжо пра маладых насельнікаў той ці іншай вёскі.

Напрыклад, як вынікае з агульнарэспубліканскіх і рэгіянальных лінгвагеаграфічных даследаванняў, у некаторых гаворках Беларусі з оканнем у 3 асобе множнага ліку дзеясловаў першага і другога спражэнняў цяперашняга і будучага простага часу этымалагічны [т] на канцы слоў не памякчаецца і вымаўляецца цвёрда: *с’эдз’ат*, *рóbл’ат*, *кóрмл’ат* (*рóbйат*, *кóрмйат*), *жывум*, *дадум*, *кóл’ум*, *кájум* і пад. Такая ж з’ява зафіксавана і падчас збору дыялектнага матэрыялу ў асобных гаворках з аканнем, зазвычай паралельна з мяккім [ц], прычым не толькі падчас агульнарэспубліканскіх, але і рэгіянальных лінгвагеаграфічных даследаванняў: *с’адз’ат*, *рób’ат*, *кóрм’ат* (*рóbйат*, *кóрмйат*, *рób’ат*, *кóрм’ат*), *жывум*, *дадум*, *кóл’ум*, *кájум* і *с’адз’ац’*, *рób’ац’*, *кóрмл’ац’* (*рóbйац’*, *кóрмйац’*,